

ce Hokand'da Orta Asya Türk tarihinde ilk modern devlet yapılanması olan Türkistan Muhtariyeti ilân edildi (27 Kasım 1917). Kurulan hükümette Mustafa Şokay önce dışişleri bakanı, ardından başbakan olarak görev aldı. Düzenli ordu teşkilî yolunda, eğitim ve ekonomik alanlarda kanunlar çıkarıldı, önemli adımlar atıldı. Ancak Bolşevik kuvvetleri iki ay sonra Türkistan Muhtariyeti'ni dağıttı (31 Ocak 1918). Hakkında ölüm emri çıkartılan Şokay, Taşkent'e kaçarak bir süre gizlendi, Rus asıllı Mariya Yakovlevna ile evlendi. Taşkent'ten Orenburg'a geçerek A. Bökeyhanov, A. Baytursunov ve M. Duvlatov gibi Kazak Alaş Millî Hareketi'nin liderleri ve Başkırtlar'ın lideri Zeki Velidi ile (Togan) toplantılar yaptı. Burada Doğu Rusya Muhtar Müslüman Ülkeler Federasyonu kurulması kararlaştırıldı (Eylül 1918). Bu federasyonun temsilcisi sıfatıyla Rusya demokratlarının Ufa toplantısına katıldı. Yekaterinburg'da Rusya Kurucu Meclis Temsilcileri Komitesi başkan yardımcılığına seçildi (Ekim 1918). Amiral Kolçak'a bağlı kuvvetlerce 200 kadar Rusya demokratiyle birlikte tutuklandı. Kurşuna dizilmek üzere trene bindirilmişken Çelyabinsk'te Tatarlar ile işçileri ayaklanarak kurtuldular (Kasım 1918).

Orenburg, Mangışlak, Bakü ve Tiflis'te Bolşevik yönetimine karşı siyasî faaliyetlerini yılmadan devam ettiren Şokay, bu şehirlerin birer birer Bolşevik kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra Rusya'yı terkedip İstanbul'a gitti (Mart 1921). Birkaç ay kaldığı işgal altındaki İstanbul'da faaliyet yapma imkânı bulamayınca eşiyile birlikte Paris'e geçti. Rus demokratlarının liderleri A. Kerensky ve P. Milyukov ile birlikte demokratik bir Rusya'nın kurulması için çalıştı. İki liderin Paris'te yayımladıkları *Dni* ve *Poslednia Novosti* gazetesine makaleler yazdı. Şokay'a göre demokratik Rusya'da önce Türkistan halkları özerk bir yönetime sahip olacak, ardından daha geniş millî demokratik haklar için mücadele verilecekti. Ancak Sovyet Rusya'nın, politikasında Rus millî çıkarlarını ön plana almaya başlaması, Avrupa'daki mülteci Rus demokratlarının muhalefeti yumuşatmasına ve Türkistan halklarının demokratik haklarını göz ardı etmesine sebep oldu (1925). Bu durum Şokay'ın Rus demokratlarıyla yollarını ayırmasına yol açtı ve Türkistan'ın Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını savunmaya başladı. Prométhée Birliği ile Sovyet Rusya'ya mahkûm milletlerin Avrupa'daki temsilcileriyle güç birliği yaptı. Türkistan Millî Birliği teşkilâtı ile Avrupa ve Türkiye'deki Türkistanlılar'

bir çatı altında toplamayı amaçladı. II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine siyasî çalışmalarını durdurdu. Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne savaş ilân eden Alman Nazi hükümetince Paris'ten Berlin'e getirildi. Doğu Bakanlığı onu, Sovyet ordusunda savaşırken esir düşen Türk kökenli askerlerle ilgili komisyonların başkanlığına tayin etti. Esir kamplarındaki Türkistanlılar'ı tesbit eden ve sorunlarını ortaya koyan çalışmalar yaptı. Bu görevi sırasında Naziler'in Türkistan'a bağımsızlık veremeyi düşünmediklerini anlayınca Doğu Bakanlığının esir Türkistanlılar'dan oluşturmayı düşündüğü Türkistan lejyonelerine başkumandanlık etmeyi reddetti. Paris'e dönmek için geldiği Berlin'de âniden hastalanarak öldü (27 Aralık 1941). Alman makamları tifüsten öldüğünü söylerken yakınları zehirlendiğini ileri sürmüştür. Mezarı Berlin Türk Şehitliği'ndedir.

Öğrencilik yıllarından itibaren Türkçülük ve Cedidcilik akımlarını benimseyen Mustafa Şokay'ın siyasî fikirlerinin oluşmasında Kazak Alaş Millî Hareketi'nin lideri A. Bökeyhanov'un büyük etkisi olmuştur. Yurdunun bağımsızlığa ve millî bir yönetime kavuşması ideali yanında bulunduğu coğrafya sebebiyle Türkistan halklarının siyasî birlik oluşturmalarının gerekliliğini savundu. Ona göre bütün Türk dünyası için böyle bir birlikten bahsedilemez, ancak Türk dünyasının kültürel birliğinin oluşturulması şarttır. Fikirleri, Paris'te 1929-1939 yılları arasında 117 sayı yayımladığı *Yaş Türkistan* dergisinde genişçe yer almıştır. Dergi Türkistan'ın siyasî, ekonomik, edebî ve kültürel meselelerini tahlil eden yazılarıyla ön plana çıkmıştır. Siyasî mücadelede basının önemine inanan Şokay'ın çeşitli dergilerde çıkmış 700'den fazla makalesi mevcuttur. Bazı gazete ve dergilerin çıkarılmasına da öncülük etmiştir. Taşkent'te *Birlik Tuvu* (Kazakça) ve *Ulug Türkistan* (Özbekçe), Tiflis'te *Na Rubeja* (Rusça) ve *Şafak* (Türkçe), İstanbul'da *Yeni Türkistan*, Berlin'de *Yaş Türkistan* (Çağatayca) dergilerinin yayım hayatına başlamasına önemli katkıları olmuştur. Türkiye'ye özel bir önem verdiğini, "Her dış Türk'ün iki vatani vardır; birincisi kendi anavatanı, ikincisi Türkiye'dir" cümlesiyle belirtmiştir. Kazakistan'da Sovyet döneminde halk düşmanı ilân edilen ve eserleri yasaklanan Şokay bağımsızlık döneminin en önemli tarihî şahsiyetlerinden biri olarak görülmektedir.

Eserleri. 1. *Chez les soviets en Asie centrale* (Paris 1928). Türkistan'daki Sovyet yönetiminin halkın iradesinin dışında

oluşturduğunu Sovyet kaynaklarından deliller getirerek etkili biçimde savunmak amacıyla kaleme alınan kitap sonradan genişletilerek *Turkestan Pod Vlastyu Sovetov* adıyla Rusça yayımlanmıştır (Berlin 1935). 2. *1917 Yılı Hatıra Parçaları*. 1917 Şubat İhtilâli ile Türkistan muhtariyetinin ilânına kadar olan dönemdeki hâtıralarını kapsar (Berlin 1937). Ölümünden sonra eşi tarafından hazırlanan (1958) ortak hâtıraları da neşredilmiştir (*Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; 2. bs., *Mustafa Çokay'ın Hatıraları*, İstanbul 2000).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Çokay(ev), *Otrvki iz Vospominaniy o 1917 g.* (haz. S. M. İshakov), Tokyo-Moskva 2001; *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay: Merhumun 60. Doğum Yılı Münasebetiyle* (haz. Abdulvahap Oktay), İstanbul 1950; *Yaş Turkestan: Molodoy Turkestan* (haz. Mariya Çokay), Paris 1949-50; G. Alexander Park, *Bolshevism in Turkestan 1917-1927*, New York 1957; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul 1969, tür.yer.; M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; Mambet Koygeldiyev, *Tutas Türkistan İydeyası Cane Mustafa Şokayulu*, Almatı 1997; *Mustafa Şokay Tandamalı* (der. A. Nüsiphanoğlu – M. Koygeldiyev), Almatı 1998, I-II; *İz İstorii Rossiyskoy Emigratsii Pis'ma A.-Z. Validova i M. Çokayeva: 1924-1932* (haz. S. M. İshakova), Moskva 1999; Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay: Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara 2001; Abdülvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul 2002; Veli Han Kayum, "Recollection of the Last Years of Mustafa Chokai", *Millij Türkistan*, sy. 70-71B, Düsseldorf 1951, s. 21-23; Abdülvahap Oktay, "Mustafa Çokay'ın Arşiv ve Kitapları", *Türkistan*, sy. 6, İstanbul 1953, s. 22-24; Ali Kantemir, "Mustafa Bey Çokay Hakkındaki Hatıratım", *Millij Türkistan*, sy. 99 A (1963), s. 23-26; Edward J. Lazzerini, "The Archive of Mustafa Chokay Bey: An Inventory", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XXI/2, Paris 1980, s. 235-239.

 ABDÜLVAHAP KARA

ŞÖHRET

(bk. CÂH).

ŞUABÜ'İ-İMÂN

(شعب الإيمان)

Kâmil imanın oluşmasını sağlayan dinî davranışları konu alan bir telif türü.

Sözlükte "bölüm, kısım" anlamındaki şubenin çoğulu olan şuaab ile imân kelimesinden meydana gelen bu terkip "imani teşkil eden davranış çeşitleri" demektir.

Şuabü'l-îmân terkibi hadislerde imanın altmış küsur (Buhârî, "Îmân", 3), altmış dört (*Müsned*, II, 379; Tirmizî, "Îmân", 6), altmış küsur veya yetmiş küsur (Müslim, "Îmân", 57, 58), yetmiş veya yetmiş iki (Ebû Abdullah İbn Mende, I, 335) şube olduğunu belirten ifadelerde geçer. Söz konusu rivayetlerde şube yerine zaman zaman bab kelimesi de kullanılır (*Müsned*, II, 379; Tirmizî, "Îmân", 6). Bazı müellifler, tamamı Ebû Hüreyre'den nakledilen bu rivayetlerde "bid" (küsur, üç ile on arasında bir sayı) kelimesinin kullanılmasını imanı oluşturan hususların kesin bir sayıya bağlanmadığı şeklinde yorumlamış, bazıları da söz konusu ifadelerle imanın şubelerini saymanın amaçlandığını söylemiştir. İbadetlerin hadiste belirtilen miktarı çok aşmış, sünen kitaplarında imandan sayılan hususların yetmiş küsurdan az olduğunu belirten İbn Hibbân, Kur'an'da imandan kabul edildiği bildirilen amelleri saydığı ve bu suretle yetmiş küsura ulaştığını kaydetmektedir (Ebû Hafis Sirâceddin Ömer b. Ali el-Kazvîni, s. 5). Şuabü'l-îmân müelliflerinden İbn Hibbân, Ebû Abdullah el-Halîmî ve Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, eserlerini imanın yetmiş küsur şube olduğunu beyan eden Müslim hadisine dayandırarak yetmiş yedi şubeyi esas alırlarken İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve İbn Hacer el-Askalânî altmış küsur, İbn Batta ise yetmiş şube olduğunu bildiren hadisi göz önünde bulundurmuştur. Söz konusu bölümleri yetmiş dört ve altmış dokuz diye kabul edenler de vardır. Cibrîl hadisindeki iman, İslâm ve ihsan taksiminden hareket eden Bulkinî her bölüm için yirmi üç şube ayırıp altmış dokuz rakamına ulaşmıştır.

Şuabü'l-îmân telif türü ortaya çıkmadan önce Buhârî (kitap nr. 2) ve Müslim ile (kitap nr. 1) Tirmizî'nin (kitap nr. 38) *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'leri ve Nesâî'nin *es-Sünen*'inde (kitap nr. 47) "Kitâbü'l-Îmân" başlığı altında benzer muhtevalara yer verilmiş, bu da bir bakıma daha sonra telif edilecek eserlere örnek teşkil etmiştir. Türün ilk örneğini veren Buhârî'nin, eserinin "Kitâbü'l-Îmân"ında belli bir düzene uymadan sıraladığı elli sekiz hadis iman, amel ve ahlâk konularına dairdir. Buhârî şârihi Bedreddin el-Aynî kâmil imanın kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve organların amelile oluşacağını göz önünde bulundurup imanı teşkil eden davranışları otuzu tasdik, yedisi ikrar ve kırkı bedenle (amel) ilgili olmak üzere yetmiş yedi olarak sıralamıştır (*Umdetü'l-kârî*, I, 143-146).

Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe ile Ebû Abdullah İbn Mende gibi muhaddislerin kalem aldığı "Kitâbü'l-Îmân" türü eserlerde genellikle iman ve amelle ilgili hadisler rivayet edilmişse de bunlar muhteva bakımından şuabü'l-îmân türü içinde yer alır (*Dîa*, XIX, 442; XX, 179). Şuabü'l-îmân'la ilgili kabul edilen İbn Hibbân'a ait *Vaṣfû'l-îmân ve şu'abüh* adlı eser günümüze intikal etmemiştir. Bu türün zamanımıza ulaşan en eski eseri Ebû Abdullah el-Halîmî'nin *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*'ıdır (bk. *el-MINHÂC fi ŞUABİ'L-İMÂN*). Yetmiş yedi bölüm halinde düzenlenen eserin (nşr. Hilmî Muhammed Fûde, Beyrut 1399/1979) üçte biri teorik anlamda iman meselelerine ait olup geri kalan bölümlerde imana irca edilebilecek davranışlar olarak ibadetlere ve ahlâk kurallarına yer verilmiştir. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*'ı türün en meşhur kitabıdır. Plan ve muhteva bakımından Halîmî'den faydalanılan bu eserde yetmiş yedi şubeye ayrılmıştır (nşr. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990). Konuya dair eserler arasında Abdülcelîl b. Mûsâ el-Kasrî'nin yetmiş dört bölüm halinde düzenlenen *Şu'abü'l-îmân*'ı (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 1416/1995), Ömer b. Reslân el-Bulkinî'nin altmış dokuz bölümden oluşan *Tercümânü şu'abi'l-îmân*'ı da zikredilebilir. Bulkinî kitabının planını Cibrîl hadisindeki iman, İslâm, ihsan taksimine dayandırmış ve her bölümü yirmi üç şubeye ayırmıştır (nşr. Suûd b. Abdülazîz ed-Da'cân, Medine-Dimaşk 1424/2004). Bunların dışında Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in yetmiş üç bölüm halinde tertiplelediği küçük bir risâlesi (Dîmaşk, Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, nr. 115), Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Tahrîrû'l-beyân fi takrîri şu'abi'l-îmân*'ı (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1048) ve İsmâil Hakkî Bursevî'nin *Şerhu şu'abi'l-îmân*'ı (İstanbul 1304) zikredilebilir (ayrıca bk. *a.g.e.*, II, 1047; *İzâhu'l-meknûn*, II, 237).

Şuabü'l-îmân türü eserlerde, "Rabbimiz Allah'tır" deyip doğruluk üzere hayatlarını sürdürmek isteyen insanların yollarını aydınlatmanın amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bunların genellikle muhaddis ve fakih olan müelliflerinin *Kütüb-i Sitte*'de yer alan ilgili hadisleri temel aldıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu eserlerin muhtevaları -iç düzen bakımından bazı farklılıklarla birlikte- birbirine benzer. Bu muhteva içinde altı iman esası, mürettep ibadetler, ilâhî emir ve nehiy şeklindeki görevler, ahlâkî-insanî davranışlar temel konular çerçevesinde ele alınmış, bu ara-

da psikolojik etkenler ve özel haller üzerinde de durulmuştur. Söz konusu eserlerin eğitim ve öğretim faaliyetleri için malzeme sağlayan çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 379; Ebû Abdullah İbn Mende, *Kitâbü'l-îmân* (nşr. Ali b. Muhammed el-Fükayhî), Beyrut 1406/1985, I, 335; Abdülcelîl b. Mûsâ el-Kasrî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân – Seyyid Ahmed İsmâil), Kahire 1417/1997, I, 141 vd.; Nevevî, *Şaḥîhu Müslim bi-Şerḥi'n-Nevevî*, Riyad 1424/2003, II, 4-6; Ebû Hafis Sirâceddin Ömer b. Ali el-Kazvîni, *Muhtaşaru Şu'abi'l-îmân* (nşr. M. Münîr ed-Dimaşkî), Kahire 1355, s. 3-8; Ebû'l-Kâsım el-Kazvîni, *Şuabu'l-îmân (Beyhaki) Muhtasarı: İmanın Şubelerinin Mahiyeti* (trc. Hanifi Akın), İstanbul 2005, s. 33 vd.; Ömer b. Reslân el-Bulkinî, *Tercümânü şu'abi'l-îmân* (nşr. Suûd b. Abdülazîz ed-Da'cân), Medine-Dimaşk 1424/2004, s. 62-69, ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. 21-56; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, I, 139-146; *Keşfü'z-zunûn*, I, 574; II, 1047-1048, 1871-1872; *İzâhu'l-meknûn*, II, 237; Brockelmann, *GAL*, II, 149; *Suppl.*, II, 186; Mehmet Halife Doğan, *Beyhaki'nin Şuabü'l-îmân Adlı Eserinin Kelâm İlmi Açısından Tetkiki* (yüksek lisans tezi, 1999), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39-47; Veyssel Kasar, *Halîmî'ye Ait Şuabu'l-İman Adlı Eserinin Kelâm İlmindeki Yeri* (doktora tezi, 2002), Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 58-62; Ali Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", *Dîa*, XIX, 442; Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *a.e.*, XX, 64; M. Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullah", *a.e.*, XX, 179.

İLYAS ÇELEBİ

ŞUABÜ'L-İMÂN

(شعب الإيمان)

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin
(ö. 458/1066)

kâmil imanın oluşmasını sağlayan
dinî davranışlar hakkındaki eseri.

Kitabın mukaddimesinde adı zikredilmekle birlikte müellif, imanın temel konuları ile tâli meselelerini cemedan bir kitap yazmayı arzu ettiğini belirtmekte (*Şu'abü'l-îmân*, I, 28), dolayısıyla diğer bazı eserlerinde bu kitabı için "el-Câmi", "el-Câmi'u'l-musannef fi şu'abi'l-îmân" şeklinde yaptığı isimlendirmeye işaret etmektedir (*a.g.e.*, neşredeninin girişi, I, 19). Eser, daha sonra yapılan muhtasarları ile biyografi kaynaklarında *Şu'abü'l-îmân* diye anılmıştır. Müellif mukaddimede ayrıca Ebû Abdullah el-Halîmî'nin *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*'ında konuyla ilgili yeterli bilgi verdiğini söylemekte, plan açısından onu örnek aldığını ve her bölümde onun açıklamalarını naklettiğini bildirmekte, ancak Halîmî'nin çıkardığı hadis senedlerini kendisinin eklediğini ve asılsız rivayetlere